

*Яна Цикра,
Тернопільський національний
педагогічний університет імені В. Гнатюка,
студентка IV курсу
факультету філології і журналістики
Науковий керівник:
д-р філософії з філології **Олександр Староста***

«ПРИБОРКАНИЙ ГАЙДАМАКА» В. ДОМОНТОВИЧА: ОБРАЗ САВИ ЧАЛОГО ЯК ТРАГЕДІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДСТУПНИЦТВА

Образ Сави Чалого – козацького сотника XVIII століття – став символом суперечливого вибору між героїзмом і зрадою. Його перехід від гайдамацького повстання до служби польській шляхті ліг в основу численних осмислень драми національного відступництва. У народній традиції він постає і як герой, і як зрадник. Саме ця внутрішня боротьба – між обов'язком перед народом і особистими вигодами – стала головною темою повісті Віктора Петрова-Домонтовича «Приборканий гайдамака» [4, с. 19].

У повісті «Приборканий гайдамака» В. Домонтович переосмислює історію Сави Чалого крізь призму внутрішньої драми героя. У центрі – не зовнішні події, а конфлікт між патріотичним обов'язком і особистими амбіціями, між вірністю і зрадою. Такий підхід відображає перехід української літератури від романтичного протиставлення «герой – зрадник» до психологічно складних образів. Сава постає як трагічна постать, чия особиста поразка символізує загрозу національного відступництва [3, с. 19].

У центрі твору В. Домонтовича – глибока внутрішня драма Сави Чалого, розгорнута довкола теми зради. Письменник показує, як герой проходить складний шлях від борця за народну справу до її заперечення, і які психологічні наслідки спричиняє цей вибір. На початку твору Сава сам виступає суворим суддею чужої зради: як гайдамацький ватажок він карає на смерть [3, с. 19].

Іронія долі в тому, що згодом сам Чалий повторює цей гріх, стаючи «зрадником зрадників». Піддавшись впливу обставин і настанов свого

наставника Пилипа Орлика, Сава зрікається власних ідеалів: замість продовжувати збройну боротьбу, він погоджується служити магнатові та навіть бере участь у каральних акціях проти колишніх союзників [3, с. 19]. Такий крок означає його внутрішню зраду – герой переступає через власні моральні принципи та фактично втрачає свою попередню ідентичність.

В. Домонтович детально передає душевні переживання Сави Чалого: герой поступово втрачає цілісність, розривається між двома «я» – селянсько-козацьким корінням і накинutoю роллю «механізованої» постаті при панському дворі: «Не було в нього певности. Не був він певен себе. Привиджувалося йому, що є два Савки, один, що ненавидить, другий, що любить. Один, той, рустикальний, колишній гайдамацький отаман, а другий, новий, пан полковник коронної служби» [2, с. 292]. Спроба пристосуватись до нового середовища обертається втратою морального опертя й внутрішнім спустошенням. Його охоплюють страх, самотність, відчай і докори сумління. У кульмінації вони втілюються у постаті двійника – Гната Голого, який повторює йому обвинувачення у зраді. Зрада набуває філософського змісту: Сава не може втекти від себе і від кари, що народжується зсередини. У фіналі він стріляє в себе, завершуючи власноруч акт внутрішнього самосуду – як наслідок глибокої духовної кризи [3, с. 19].

Оповідання «Приборканий гайдамака» жанрово належить до циклу романізованих біографій, які В. Домонтович створював у 1940-х роках. Для цього твору письменник використав як основу певні історичні матеріали (зокрема статтю історика Б. Крупницького про Пилипа Орлика та Саву Чалого), однак значною мірою відійшов від сухої хронікальності, переосмисливши факти у психологічну драму.

В. Домонтович відмовляється від зайвих фактів, натомість акцентує на атмосфері епохи, мотивації персонажів і екзистенційних питаннях – про роздвоєння особистості, зміну історичних епох, втрату ідентичності. Така увага до внутрішнього світу героя наближає стиль автора до модерністської інтелектуальної прози.

Серед особливостей поетики твору варто виокремити:

- **Парадоксальність і контрастність:** герой водночас месник і зрадник, ворог – благодійник; ця подвійність загострює моральну напругу.
- **Іронія:** уже сама назва «приборканий» звучить двозначно – формально про підкорення, насправді ж про зламаний дух. Іронічними є й сцени участі Сави в шляхетських балах.
- **Символізм і метафорика:** герой – «коліщатко» в системі, а двійник у фіналі втілює голос совісті та історичний суд.
- **Поєднання романтичного й реалістичного:** емоційна напруга, патетика та символи поєднуються з точним змалюванням деталей – повстань, панського побуту, психології героя. [3, с. 19].

Зрадницький мотив, що відкриває і завершує твір (від страти Онисима до смерті Сави), задає чітку композиційну рамку й підсилює фаталістичне звучання історії.

Циклічна композиція твору – від страти зрадника до загибелі самого Сави – підсилює відчуття неминучої кари за відступництво і формує цілісність сюжету. Стил В. Домонтовича поєднує історичну конкретику з філософськими узагальненнями, вирізняючись інтелектуальною витонченістю та глибиною підтекстів [3, с. 25].

Роль другорядних персонажів у розкритті теми

Кожен із другорядних персонажів підкреслює окремий аспект трагедії героя.

Пилип Орлик – обережний дипломат, що уособлює державницьку вірність, навчає Саву терпіння і вичікування. Така пасивність лише посилює в героєві відчуття відірваності від народу й зумовлює подальшу зміну сторони.

Гнат Голий – уособлення народної совісті. Він нагадує Саві про зраду і є символом моральної межі, яку той переступив. Його примарна поява перед самогубством героя уособлює поклик совісті й неминучість внутрішнього суду.

Потоцький – польський магнат, спокушає Саву титулами, привілеями та лестощами. Через нього автор показує, як герой поступово втрачає свою сутність, перетворюючись на слухняного виконавця чужої волі. У фіналі Сава

постає перед ним духовно зломленим, що підкреслює глибину його падіння.

Алегоричний вимір образу

Сава Чалий у В. Домонтовича – не лише історична особа, а уособлення явища національного відступництва. Його доля – це попередження про небезпеку втрати ідентичності та зречення спільної боротьби. Герой втрачає зв'язок із народом, внутрішній ґрунт, роздвоюється і духовно гине. У цьому образі В. Домонтович поєднує історичний факт із філософським осмисленням зради як особистої та національної катастрофи [3, с. 19].

В. Агеєва слушно зауважила, що образ Сави набуває рис антигероя-Юди, чия провина усвідомлюється як найтяжча саме тому, що йдеться про свідоме переступлення моральної межі, вихованої національною спільнотою [1]. У цьому сенсі Сава Чалий стає в українському культурному дискурсі своєрідним міфічним персонажем, через якого осмислюється питання національної честі та зради. В. Домонтович, продовжуючи традицію попередників (згадаємо хоча б трактування зрадника як трагічного героя у драмі І. Карпенка-Карого), водночас надає цьому образу екзистенційно-філософського забарвлення. Сава у нього – людина на зламі епох, яка губиться між старим і новим світом, намагається знайти себе у «чужому монастирі» і зрештою гине під тягарем власного вибору. Ця алегорія виразно відбиває долю багатьох українців, що опинялися перед спокусою зректися своєї ідентичності задля примарних благ.

Отже, оповідання «Приборканий гайдамака» – це символічна історія, де особиста драма Сави Чалого переходить у роздуми про долю нації. Автор досліджує проблему моральної відповідальності перед спільнотою й показує, як зрада ідеалів руйнує не лише зрадника, а й суспільну довіру. Обравши шлях відступництва, Сава втрачає душевну рівновагу, моральну опору і гине. Його доля наголошує: історичний вибір завжди має етичну вагу. В. Домонтович утверджує пріоритет колективних цінностей над особистими вигодами. Таким чином, твір є художнім попередженням про небезпеку зречення своєї ідентичності. Він залишається актуальним, порушуючи вічні питання зради, вибору і меж компромісу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеєва В. Віктор Домонтович. Шлях до абсолюту. Український тиждень. 2019. № 42 (622). URL: <https://tyzhden.ua/viktor-domonotovych-shliakh-do-absoliutu/> (дата звернення: 28.04.2025).
2. Домонтович В. Приборканий гайдамака. *Проза: У 3 т.* Нью-Йорк : Сучасність, 1988. с. 263–295.
3. Махотко М. Романізовані біографії В. Домонтовича: аналіз мотивів : кваліфікац. робота (бакалавр). Київ : НаУКМА, 2021. 58 с.
4. Ярошевич І. Опозиція фольклорної та літературної інтерпретації постаті Сави Чалого : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2018. 19 с.

***Вікторія Шатковська,**
Тернопільський національний
педагогічний університет імені В. Гнатюка,
студентка I курсу (за скороченим терміном навчання)
факультету філології і журналістики
Науковий керівник:
д-р філософії з філології **Олександр Староста***

ОБРАЗ ЖІНКИ-ВОЇТЕЛЬКИ В ПОВІСТІ ІВАНА ФРАНКА «ЗАХАР БЕРКУТ»: ОСОБЛИВОСТІ ХАРАКТЕРОТВОРЕННЯ Й ІДЕЙНО-ХУДОЖНЄ НОВАТОРСТВО

Образ жінки-воїна є надзвичайно важливим в умовах сьогодення, адже неможливо залишатися осторонь, коли в тебе хочуть відібрати рідний дім, землі, «частину душі». Жінка, ніби вовчиця, яка буде до останнього обороняти своїх вовченят, боротися на рівні з чоловіками, мужніми, сильними, сміливими. Жінки здавна вміли стояти за свої інтереси, права, кохання. Вони сміливі, винахідливі, розумні, підступні, холоднокровні. Взяти, хоча б, відому всім з історії княгиню Ольгу, яка заради помсти за смерть князя Ігоря, спалила столицю Іскоростень і